

∴ Kulturní antropologie ∴

18.9.2007

Etymologie

Anthropos (řeč.) = lidská bytost

- fyzická antropologie (biologická – původ, vývoj)
- kulturní antropologie (sociální—kulturní—morální). **Kulturní antropologie (K.A.)** = věda o člověku

Klasifikace

— Kulturní antropologie: Zkoumání člověka v různých podmínkách.

„Kultura je první – z ní vznikají sociální vazby a systémy“ (USA, ČR, ...)

Nejprve zkoumala přírodní národy, později i vlastní kulturu

Sleduje se: medicína, architektura (signalizuje potřeby a stav kultury/národa), výchova, rodinné vztahy, míra co je hygienické, vztah k ženě v době menstruace, symboly a komparace s jinými kulturami

Syntetická věda čerpající ze: socio., psychologie, historie, archeo., biologie, pedagog., ... + etnologie, etnografie

Vznik: USA, Anglie – 2. pol. 19. stol., Později i v Něm, Rak, Fra, ...

— Sociální antropologie

„Primární je sociální vztah a společenství – z něj se rodí kultura“ (Velká Británie)

Shodná témata jako KA. Vztah KA a SA: *Zkoumají totéž, jen je jiná interpretace* (vejce—slepice)

25.9.2007

Kultura

Definice

„Specificky vzniklé negeneticky podmíněné vlastnosti lidského společenství.“ (Specificky lidský fenomén)

„Souhrn **duchovních** a **materiálních hodnot**, které vytvořil i vytváří člověk.“ – v celé lidské historii

Rozdělení: Kultura **materiální, duchovní, sociální**

Vývoj

Antika: Filosofie – kultura ducha (Cicero – Tuskulské hovory)

Renesance: Návrat k přírodě. Snaha oddělení *přírody* a *člověka*

Osvícenství: Kultura: spojena s lidským společenstvím, a jejím *zlepšováním*. „Kultivovaný člověk“: vybrané způsoby, chování ve společnosti, hygiena, vzdělání, řeč, ... (více než nekultivovaný člověk) . Fr.: **civilisace**

Johann Gottfried **Herder** (1774-1803)

zdůrazňoval *tradice, symboliky*. Dědičnost z generace na generaci. Lidová kultura ⇔ národní kultura

E. B. Tylor

Definice: „Kultura je celek, který zahrnuje: vědění, umění, víru; zvyky, morálku, právo; a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, které si člověk osvojuje jako člen daného společenství *učením*.“

Rysy kultury

Manifestuje se jako:

- kultura materiální, prostřednictvím artefaktů
- kultura duchovní:
  - sociokulturními regulativy
  - jako ideje: ve slovesnosti, v písních, v tancích
- kognitivní a sociokulturní systémy

Člověk není jen pasivní příjemce, ale též *aktivní tvůrce* kultury

Význam místní a regionální kultury (obohacující) × *universalistická* kultura (ochuzující)

Pojmy:

Subkultura

Vymezování se vůči okolní kultuře, ačkoli v ní vznikají (a obsahuje i prvky „mateřské“ kultury)

Projev v normách, vzorcích chování – odlišnost od okolí

Menšinová kultura

Etnikum, na území většinové kultury, zachovává si ale veškerá svá specifika (nevznikla z místní většinové)

Problémy např. u rómské menšiny (paradox: neumí rómský jazyk, ani nepřijímají většinové zvyky)

Enkultura

Jedinec je ovlivňován kulturou, v níž žije (u nezralého jedince)
mimovolnost (organicky přejímáme, tak se prostě chováme)

Akultura

Kultura ovlivňuje kulturu

Př.: česká kultura ovlivněná německou a židovskou kulturou (sběračka – šufan, posuvné měřidlo – šupler)

Socializace, výchova

korektní zařazení do společnosti, musíme se „nutit“ vůlí

Výchova – zrcadlo společnosti. Liberální / striktní výchova, ...

Specifika jazyků: čeština: zdvořilost neznamenají „malý“, ale MILÝ (sestra – sestřička) – nelze přesně přeložit

Výzkumy kultury:

- Hledání rozdílů mezi přírodou a kulturou, hledání spojitostí – v biologii ...
- Sociokulturní systémy – analýza
- jednotlivec jako nositel kultury

Historie antropologie

První užití: Aristoteles, studium povahy člověka

16. století – *antropologie* jako pohled na lidskou stránku člověka

18. století – fyzická antropologie samostatnou vědou (část biologie, vedle botaniky a zoologie)

19. století – *antropologie* ve vztahu člověka a *kultury* (kulturní a společenský rozměr čl.) ⇒ * K.A.

Evolucionismus

Postup analogicky podle biologie, podle biologických zákonů

Přesvědčení, že se kultura vyvíjí od jednoduché do stále složitější a lepší podoby, kvality, úrovně

Vznik zavádějícího termínu *primitivní kultura*

Cíl: Rekonstruovat etapy vývoje kultur

Představitelé:

- Eduard B. Tylor – definice K.A., pojetí kultury. Studium příbuzenství
- J. G. Frazer
- Louis H. Morgan

Pojmy: kulturní prvek

Difusionismus (rozšíření)

Přelom 19./20. stol.

Kritika evolucionistů – „ti brali kulturní prvky hypoteticky „od zeleného stolu“, z toho určovali etapy

Cíl: Zjistit, *jak* se kulturní prvky *šířily* do jiných prostor (Mechanismus, jímž se kulturní prvek šíří!)

Představitelé: Schmidt, F. Boas – význam historie pro šíření prvku.

⇒ **americký historismus**, zakladatel moderní americké antropologie

Pojmy: *akultura*, *adaptace*, *migrace*, *historie*. Další témata: rasismus, zvyky a obyčeje, *kulturní relativismus*

Systémové teorie kultury („Boasova škola“)

- Konfiguracionismus
- Výzkum osobnosti
- Funkcionalismus

Vznik školy: Boasovi žáci, pokračovali v nedokončených výzkumech Boase

Kulturní prvek nelze z kultury vytrhnout, je nutné jej chápat v rámci celého systému (*všechno je systém*)

Konfiguracionismus

20./30. léta 20. stol.

Kulturní prvky jsou sestaveny do určitých *konfigurací*. Ty dávají kultuře konkrétní podobuVýznam organizačního principu v kultuře (*integrující role*)**Představitelé:**

- Ruth Benedictová – **pojmy:** *kulturní vzorec, kulturní změna, selekce, integrace*. Výchova jako projev kultury (ovlivnění kultury výchovou dětí – význam vztahu dětí a dospělých).
- Louis Kroeber

Výzkum osobnosti

30. léta 20. stol.

Propojení psychologie a antropologie. „Člověk je tím, čím ho udělala kultura.“

Pojmy: *kulturní determinismus × biologický determinismus*

Výchova jako kulturní jev

Představitelé: Margareth Meadová. **Pojem:** *kulturní relativismus => etnopsychologie***Funkcionalismus**Kulturní prvek je součástí systému + „Každý prvek má určitou *funkci*“. (různou u různých kultur)
prvek ⇔ podoba kultury**Pojmy:** *sociokulturní systém* – integrace a vývoj**Představitelé:** Bronislaw Malinowski**Strukturalismus**

60. léta 20. stol.

Snaha formulovat zákony vývoje kultury *matematicky*Obnovení pojmu *příbuzenství***Nové pojmy:** *totemismus, mytologie, téma adaptace, konvergence***Představitelé:** Claude Lévy Strauss**Neoevolucionismus**

Důležitost vývoje a evoluce, důležitost symbolů

Vznik vědy *kulturologie*, ale též *kulturní pesimismus***Představitelé:** I. A. White – souhrn definic kultury

Nové směry v antropologii

Ekologická antropologie

„Prostředí ovlivňuje kulturu“.

Kulturní ekologie

Navazuje na neoevolucionisty (ve smyslu vývoje)

Hlavní myšlenka: *přírodní prostředí ovlivňuje kulturu*

Existují různé sociokulturní systémy: živočichové se adaptují fyzickými proměnami – člověk reaguje kulturou

Kulturní materialismus„Kultura je určena *výrobními podmínkami*“

Ovlivňuje to i sociální systémy i instituce

Představitelé: M. Harris**Nová etnografie**Etnografie: *deskriptivní věda* vzhledem k určitým místůmEtnologie: *srovnávací věda*. Srovnává např. různé přechodové rituály mezi jednotlivými kulturamiNová etnografie: zahrnuje *kognitivní antropologii, symbolickou ant., etnosémantiku/etnovědu*Protipól materialistického pojetí kultury. Kultura je studována jako *ideový systém***Cíl:** jít do *hloubky*, studium *v terénu*– *zúčastněné pozorování* – „jedině tak lze plně pochopit ideje, jejich symboliku a způsob vnímání světa“

Kultura = kognitivní systém sdílený členy společnosti

Předmět zkoumání: postmoderní kultura *ztrácí* znalosti, vědomosti a schopnosti (řemeslné činnosti) etc.**Snahou není stanovit etapy kultury, ale porozumět kultuře = porozumět si jako lidé**

9.10.2007

Evolucionisté

Postup analogicky podle biologie, podle biologických zákonů

Rekonstrukce etap vývoje kultur na základě kulturních prvků / artefaktů (dnes – scestné!)

Edward Burnett Tylor

BIO: Z kvakerské rodiny, odmítání autorit.

Cesta do Latinské Ameriky, návštěva Kuby, Toltécké vykopávky v Mexiku.

Kvůli hypotéze vývoje křesťanství v Evropě nejprve neuznán, až později čestný diplom na Oxfordu etc.

1871 – kniha *Počátky kultury* – definuje kulturu jako komplexní celek zahrnující vše co si člověk osvojil

Výzkumy příbuzenství, rodiny; první definice *kultury* (citována dodnes)

Rozlišování na „primitivní kultury“ × „civilisace“.

S vývojem společnosti dochází i k vývoji kultury

Kulturní vývoj:

- **divoštství** spojeno s *hrnčířstvím*
- **barbarství** schopnost *obdělávání půdy* na 1 místě
- **civilisace** spojována s objevem a existencí *písma*

Rodina

Tylor: studium příbuzenství na velkém množství vztahů, svazků

Z příbuzenské vazby se dá odhadnout organizace celé společnosti

Zásadní roli hraje manželství jako akt a rituály s ním spojené

⇒ **pojem: přežitek:** Dokazuje vývoj kultury. Udržování starých rituálů aniž už chápeme jejich původní symboliku (nebo dokonce jim dáváme významy a symboly nové)

Louis Henry Morgan:

Vývoj rodinného vztahu:

1. **Všeobecná promiskuita** – neexistence pevných svazků, dítě má pouze nepochybné spojení s matkou
2. **komunální rodina**
  - **rodina pokrevních příbuzných** (několik sester + bratrů, ... vztahy napříč příbuznými)
  - **punuluánská rodina**
3. **Párové manželství** – manželství jednotlivých párů ještě neznamena *ani trvalé, ani výlučné* (libovůle)
4. **Patriarchální rodina** – 1 muž a několik žen, které nežijí společně
Dítě patří tomu, komu patří postel => zajištění legitimacy dítěte etc.
Postupně aplikace náboženských nařízení etc.. => problémy
5. **Monogamie** – trvalý manželský svazek, *legimita dítěte!*

Dnes další nové modely:

6. **J.Keller: Postupná monogamie** - „trvalý svazek“, pak rozvod, další sňatek atd. konkubinát
7. **Dva vztahy**, jeden neukončený, jeden rozvíjející se – není to ani tabu, věc veřejná!
8. **Volný vztah**
  - výchova dětí ženou samoživitelkou
  - společné soužití bez manželského svazku

Náboženství

L. H. Morgan, James George Frazer

Vývoj náboženství:

1. animismus
2. polytheismus
3. monotheismus
4. ateismus (věda, pozitivismus)

„Vývoj od primitivnějších po vyspělejší systémy“

Racionální myšlení: „charakteristický rys lidského jednání“ (Tylor). Důvod vzniku náboženských rituálů

kulturní prvek:¹

(kulturní element, kulturní rys): analyt. a klasifikační pojmy sloužící k označení třídy nejjednodušších zákl. strukturálních a funkčních jednotek kulturního systému, jeho základních skladebních komponent.

— Původně spjat s kvantitativní analýzou kultury – E. B. Tylor, F. Graebner, W. Schmidt, N. C. Nelson, C. Wissler, F. Boas

Podoba kulturních prvků: artefakty, sociokult. regulativy a ideje

širší soubory prvků: kulturní komplex

1 Vodáková, Vodáková, Soukup: Sociální a kulturní antropologie – sociologické pojmosloví (SLON 2000)

16.10.2007

Rodina a příbuzenství

Téma nastolili evolucionisté, nosné dodnes

Rodina jako instituce odráží společenskou organizaci, její podobu

Témata: *Rituál manželství, přechodový rituál svatebního obřadu, vztahy mezi příbuznými (dále: status, role)*

Rodina v českém právu

„Rodina je společenství založené na instituci manželství dvou osob opačného pohlaví.“

Vztah pouze *dvou osob, opačného pohlaví*

„registrované partnerství“: Uznání partner. vztahu *stejného pohlaví*. Právně potvrzené, ale není to rodina

Kritika formulace: Za rodinu se vztah nemůže považovat, pokud partneři nemají děti

[Vývojová stadia rodiny viz 9.10.2007]

Pojmy

orientační rodina: rodina, do které se narodíme

prokreční rodina: rodina, kterou sami nově založíme

Formy rodiny:

- **nukleární rodina:** manželé + dítě/děti
- **rozšířená rodina:** společně žijí příslušníci 3 i více generací
u nás byla obvyklá na venkově
jiná varianta: spolu žije několik nukleárních rodin ze stejné generace (bratři)
- **velkorodina:** rodiče, ženatý syn / synové s celou rodinou, svobodné děti bez ohledu na věk
u nás se vyskytovala do 18./19. století
Výhodné pro hospodářství – zemědělství: rodina plnila velké množství funkcí, ale řada problémů
nedíl – nejstarší (někdy nejmladší) syn dostali celý statek, ostatní sourozence museli vyplatit (=> výhoda: hospodářství se nedělilo, nevýhoda: dědic se zadlužil na celý život – později toto pravidlo zrušeno)

Historické funkce zemědělské rodiny

- **sexuální**
Sňatkem se legalizoval sexuální vztah mezi partnery – právo i *povinnost*
Bez antikoncepce velmi časté těhotenství
  - **ekonomická**
Důležitý byl dostatek členů rodiny pro práci na poli
Dokonce přijetí nemanželského dítěte do hospodářství, pro práci na polnostech
Ekonomické zajištění dětí a starých nemohoucích
Zemědělské velkorodiny: nepsaný zákon soudržnosti – omezení hádek, rozkolů.
Rozhodování o dalších krocích – plně v moci hospodáře
Žena – prostředky z chovu drůbeže, drobného hospodářského zvířectva
Při vstupu do manželství, když předával hospodář hospodářství synovi – přesně se napsalo, co musí kdo komu dát ... jednorázově i pravidelně
  - **reprodukční**
  - **výchovná**
Rodina se musela postarat o výchovu dětí. (Určeno, do kdy se starala matka, od kdy otec)
Za nevolnictví – poručnictví, matka nemohla dětem určit, jakého budou vyznání etc. - to určoval majitel panství. (Případy, kdy majitel panství katolík převzal péči o děti protestantů – nutil je k rekatolizaci, dokonce je odebíral matce na převychování do kláštera etc.)
- Soběstačnost:** Zemědělská rodina musela být ekonomicky soběstačná, nakupovalo se minimálně (cukr, sůl)
Soběstačnost i z hlediska práva – *otec určoval co a jak bude*
správa majetku – přikupování polí; ekonomická ochrana...
někde „rady starších“ vybíraly ženě ženicha

Rodina dnes

- **„vyvlastnění“ povinností státem:** stát zajišťuje péči o děti, staré nemohoucí lidi, nezaměstnané, ...
- **Zřízení instituce školy** – přechod části výchovy na ni
Totalitní systémy: ještě silnější ideologický tlak, internátní výchova, ...
- Rodina již není výhradním místem pro **legální sex**
Už dříve se „tolerovala“ mužská nevěra (ale u žen vždy velmi přísně trestána)

Jan Keller: „Lépe je dnes mluvit o *domácnosti* než o *rodině*.“ Ubylo *komunikace* a přibylo *konzumace*.

Dr. Plzák: „Majetek může být důvodem, aby se manželství nerozvedlo.“

Příbuzenské systémy

Rodina – základní jednotka příbuzenských systémů

Příbuzenství – základní znak každé lidské společnosti (naše *místo* a *status* ve společnosti)

Každý člen příbuzenství je jinak pojmenován

Pojmosloví příbuzenství

Morgan:

- **popisná terminologie**

Jiné pojmenování strýce a tety (i jiných vztahů) z matčiny a z otcovy strany:

Otcova str.: strýc, stryně; Matčina str.: tetka, ujec (jinde ještě přesnější: hanojština: lze poznat i *pořadí*)

- **klasifikační terminologie**

Jedno slovo znamená více osob (širší platnost pojmů)

Kmotr, kmotra

Všeobecně respektovaný „člen“ příbuzenských vztahů. Nemuselo jít vždy o přímého příbuzeného

Úloha výběru kmotra: záležela na otci

Pokrevní a sociální příbuzenství

Příbuzenství – většinou *pokrevní*: děti/rodiče, sourozenci mezi sebou (původ z 1 předka)

sociální příbuzenství – manželé - „sešvagření“

— Příbuzní × přízeň

Další témata:

Dědictví, jakým vztahem se dědí, právo ženy spravovat majetek

Pravidla pro sňatek – za jakých okolností se uzavírá, jaká symbolika se objevuje

Vzájemné chování příbuzných (vykání rodičům, ...)

Zvyky v navštěvování

Vzájemná porada u zásadních událostí: stavba domu, sklizeň, větší úkoly, ...

Společné rozhodování rodiny?

Zákazy a tabu v rámci příbuzenství

Výslužka

Usídlení rodiny – pod jednou střechou, poblíž sebe, rozděleně (matrilokalita, patrilokalita)

Legitimita dítěte

Identita, genealogie rodu (šlechtický původ, „dobrá rodina“)

Identifikace příslušnosti k rodině – nejvyšší sociální hodnota

30.10.2007

Murphy: Americká rodina

- nukleární rodina
- nezávislost na příbuzných – oddělení dětí od rodičů (dřív než u nás)
- vysoká mobilita – snaha o postup na statusu výše, přetrhání existujících vazeb
- třídní stratifikace

„Dobrá rodina“ - již několik úspěšných generací předešlých, solidárnost

Přistěhovalecké enklávy

Status a role

Status – sociální postavení, očekávané postavení, zařazení do s., práva a povinnosti – rigidní, neměnné

— vrozený (pohlaví, rasa, věk, rodina, příbuzenství)

— získaný

Role – postavení na základě statutu. Dnes snahy o změny (vztah děti—rodiče, staří—mladí, muž—žena)

⇒ První užití: Ralf Lindon, 1936, „Studium člověka“

Závislost statutu na pohlaví matriarchát / patriarchát

Matriarchát

Evolucionisté: „Matriarchát předcházela patriarchátu“ – odvoz. z archeo nálezů – znaky oslavování kultu ženy

Pozdější výzkumy potvrdily existenci kultu ženy, neexistují ale nálezy potvrzující politickou/společenskou moc ženy (=> pouze ideologické, nelze považovat za matriarchát)

R. Eislerová: „Číše a meč“ (LN, 1990): Podrobnější zkoumání nalezených archeologických artefaktů, nová analýza, nové závěry – z pohledu postavení ženy

Hypotéza: „Před patriarchální společností existovala *partnerská společnost*“ – horizontální uspořádání. Žena – uctívání plodnosti, mateřství; Muž – také nezbytný pro oplození

Nebyly nalezeny zbraně ani obranné systémy, nenalezeny hroby „velmožů-žen“

„Patriarchální společnost: symbol *hrotu*, matriarchální společnost: symbol *číše* (lůno)“

Nájezdem kmenů z východu společnosti zničeny, postupně nastolení patriarchátu

ČR, 2007 – nález „Hedviky“ - nutnost přehodnotit některé teze

Patriarchát

Rozhodující politická moc v rukou muže

Vertikálně uspořádaná společnost, muž nadřazen ženě

matrilokalita – nová rodina se usadila v místě příbuzných *ženy* – s nimi se pak utvářely kontakty, vztahy

matrilinearita – vývojová linie rodu sledována po mateřské linii. Identita+majetek, dědění ve vztahu k matce

Ženský názor, myšlení, jednání – považováno za druhotné

Dnešní společnost – stále mnohé patriarchální rysy

13.11.2007

Postavení dítěte ve společnosti

Zařazení do kulturní antropologie

Dítě – specifické rysy, subkultura, v mnoha kulturách bráno jako „nevyvinutý dospělý“

Problém uznání dětství jako regulérní součásti lidského života

Postavení dítěte ukazuje na konkrétní *právní řád* – obraz kultury, společnosti

— trestně-právní odpovědnost (od jakého věku)

— vztah dítěte a rodičů

— možnost zaměstnávat dítě

Různý vztah k dětem v různých zemích

Téma *dítě a výchova*: Ruth Benedictová (dítě, *kultura*), Margareth Meadová, E. H. Erikson

Témata

vymezení dětství jako etapy života

období prenatálního věku (který okamžik je považován za vznik života?)

iniciační obřady (přechodové rituály vstupu do dospělosti) v různých kulturách

pohled na nemanželské děti, proměna výchovy v čase

Důkaz „výchova je kulturním jevem“, pozice výchovy v různých kulturách

Tresty; dětská práce

Dětské oblečení (dlouho bylo dětské oblečení pouze zmenšeninou oblečení dospělého)

Zneužívání dětí (pohlavní, ideologické, fyzické/psychické), dětská vojska

Postavení do r. 1914

Dítě do 7 let, do té doby vychovávala matka (ale byla odpovědná otci, který mohl kárat za špatnou výchovu)

Nedospělý do 24 let

Ve výtvarném umění děti ztvárněny jako malé, ale s rysy dospělého člověka

Do pol. 18 stol. zprávy nepřinášely informace o dětech. Poté dítě chápáno jako tržní hodnota. Tolerováno i dítě nemanželské

Práce v útlém věku (děvčátka v 9 letech – chůvy, pasení zvířectva – hus, koz, dobytka)

1774 Marie Terezie – povinná školní docházka pro všechny (bez ohledu na pohlaví a sociální původ)

1868 Říšský zákon, škola do 14 let, sankce pro rodiče, kteří odmítají poslat dítě do školy

Dítě = nedokonalý dospělý (Herbart)

Za nedokonalosti dítě trestáno, jednání jako s méněcenným

Sirotní / polosirotní – za jednorázovou finanční úplatu dítě přiděleno náhradní rodině

Polosirotní – poručníkem byl majitel panství, ten určil co dál. Znovu provdaná matka -> dítě přešlo do nové rodiny

20. století – „století dítěte“

Dítě v centru pozornosti.

Projevy ve filosoficko-pedagogických systémech (John Dewey, pedagogika – vše v zájmu dítěte)

20.11.2007

Přechodové rituály

Iniciační obřad (*initium* (lat.) = počátek) – vstup dítěte do dospělosti. součást *přechodových rituálů*

Hlavní přechodové rituály: narození, vstup do dospělosti, svatba, smrt

Smysl obřadu: získání nového statutu ve společnosti

Rituál, ritus

Přesně stanovený sled úkonů s cílem ovlivnit další vývoj.

Pevně daná *forma* a *struktura*, *jasná funkce*, *zvláštní význam*

Vychází z tradice, předává se z generace na generaci. *Přerušeni každodennosti*, nástroj upevňující *normu*

Rituály:

- spojené s ročním obdobím (vegetačními cykly) – nový rok, slunovraty, ...
- náboženských událostí (církevní svátky)
- spojené s životem jedince
- jubileí uvnitř kultury
- politické rituály

Fáze rituálu:

1. Ukončení starého období, opuštění starého stavu
2. Přechodná fáze, těžiště rituálu
3. Transformace zpět, vnímání nové formy

Iniciace u přírodních národů

Zasvěcení nedospělého do tajů kultury společnosti, jejímž plnohodnotným členem se po iniciaci jedinec stává

Smysl iniciačních obřadů: předat tajemství kmene, která jej udržují při životě – udržení *ideje kmene*

Př. arkána totému, jeho symboliky etc.

⇒ ruší napětí mezi mladou a starou generací

Oddělenost pohlaví, jedno pohlaví nesmělo vidět iniciační obřad druhého pohlaví

Průběh iniciace

1. nedospělý **vzdálen** od místa, kde kmen žije
2. poučování – **předání tabu** daného kmene, ovládnutí dovedností, které dospělý člověk v kmeni potřebuje – prokázání vykonáním činu (ulovit zvířete / vyrobit člun / postavit chýši ...)
3. **chirurgické zákroky** (obřízka, znetvoření rtů, tetování etc.)
4. **přijetí zpátky do kolektivu**, návrat do kmene – rituální tance, hudba, ...

⇒ rituální smrt [dítěte] a nové narození [dospělého]. Po iniciačním rituálu již není tolerováno dětské chování

Častěji u chlapců, pokud se vyskytují i u děvčat, nepřinášejí tolik nových práv

Iniciace u děvčat

Obvykle s nástupem menstruace

— bere-li kultura menstruaci jako nečistou věc, je dívka izolována, ...

— bere-li kultura menstruaci jako posvátnou věc, je dívka uctívána, ...

Instruování jak vyhovět muži, vyvrcholením bylo zbavení panenství maskovanými staršími muži rodu...

Ženská obřízka – praktikována dodnes na některých místech světa

Pozůstatky iniciačních obřadů u nás

„Králeenské obchůzky“ - **pochoď králů** (viz Kundera: Žert)

Neznáme skutečný původ. Iniciační obřad – pro odvedence, na přípravě výzdoby se podílí celá vesnice

Hody – stárkovská samospráva (**stárci**), odpovědnost starostovi ...

Ruth Benedictová

žákyně Boase, systémová teorie kultury – konfiguracionismus

Kulturní vzorce – analogie s architektonickými slohy

3 typy společnosti:

1. společnost **apollinská**: členové se chovají uměřeně, sebeovládání, ritualizace jednání
2. společnost **dionýská**: sklony k individualismu, agresivitě, boj o prestiž
3. společnost **paranoidní**: na místech válek, na místech kde bylo obtížné zajistit přežití. Život v neustálém strachu, nevypočitatelné jednání a chování

Zkoumání kultury = zkoumání zvyků a obyčejů.

Hledání emocionálního charakteru (časté je jednání proti zdravému rozumu)

Na základě písemných materiálů zpracování analýzy japonské mentality a společnosti (za války): „Chryzantéma a meč“. Objasnění schopnosti ovládat se – souvisí s výchovnými praktikami (japonské děti byly vedeny k dokonalému ovládnutí hygienických potřeb již ve velmi raném věku...), podřízení se autoritě (ovládání citů)²

⇒ člověk je **determinován kulturou**

27.11.2007

Spolupráce psychologie a antropologie

30./40. léta 20. stol. – z popudu antropologů:

„Některé výzkumné psychologické metody a výsledky mohou být užitečné při antropologických výzkumech“

Využití z psychologie:

- psychologické metody a techniky výzkumu (Rorschachův test, tematicko-apercepční test)
- analýza biografie
- zkoumání výchovných praktik
- dětská kresba

Cíl: pomoci rychle poznat charakter člověka; otázka *co z toho je dědičné a co je ovlivněno kulturou*

- Freudova psychoanalýza, Frommova neo-psychoanalýza, Watsonův behaviorismus
- Mezikulturní porovnání, studium národního charakteru

G. Róheim – navaz. na Fromma, souhlas s Freudem:

„kultura umožňuje přetransformovat biologické potřeby (pudy) do sociokulturních aktivit“.

Rané dětství – *esenciální fáze života*. Často je prožito „infantilní trauma“, to je pak kulturou posilováno, předáváno z generace na generaci

A. Kardiner – možnost stanovení *konfigurace* u každé osoby. Existence „minimálních konfigurací“ u všech osob dané kultury³. Kultura formuje člověka a člověk formuje kulturu

Margareth Mead

vystudovaná psycholožka i antropoložka. Boasova žákyně, teorie „osobnosti a kultury“, etnopsychologie
kniha **Dospívání na Samoa** (1928) – studium kulturních projevů, výzkum sexuálních projevů (dívek)

„Je-li výchova správně vedena, nemusí dospělí prožívat kritická období, taková část života se neprojevuje.“

Kritika knihy:

- není akademicky teoretická, ale beletristická
- byť tam rok žila, stále na společnost nahlížela „zvenčí“ (nežila v komunitě)
- ovládla jazyk nedokonale, nemohla všemu rozumět. Kladla dětem sugestivní otázky...

Přesto zlom v etnopsychologickém výzkumu. Myšlenka **kulturního determinismu** pro člověka.

Namísto reakcí na kritiku, agování – další kniha **„Dospívání v Nové Guineji“**

„Sex a temperament ve třech primitivních společnostech“ (1935) - všímaní si *pohlavních rolí*

- Apašové: neliší se role mužů a žen (společně obdělávají pole, společně vychovávají). Výchova vedena mírně, přátelsky, děti mají volnost, jsou vedeny k empatii a přátelskosti (podobně jako v euroamerických společnostech). Dospělí rovněž – mírní, vřelí lidé
- Mundruguruvé: bojovný kmen, rovněž ignoroval rozdíly mezi muži a ženami. Společná výchova, ale agresivita, rigidní pravidla a normy, chování dětí vůči dospělým: obavy, strach z dospělých
- Čambali: odlišování role muže a ženy. Z euroamerického pohledu však role prohozené – „ženské“ prvky u mužů, „mužské“ prvky u žen (!). Ženy se starají o obživu. Nešlo však o matriarchální společnost, dědictví, majetek atd. patřil mužům

⇒ **závěr:** rozdílné role mezi muži a ženami *nevyplývají* z fyzických předpokladů, ale z kulturních vzorů

2 **Prekopová:** kniha „Malý tyran“. Podle toho, jak je dítě chováno, poukazuje to na podřízenost (u Japonců) i potlačení pudu sebezáchovy. Výzkum vojáků – po skončení války se cítili *frustrováni*, že nemohli už vykonat pro vlast [kamikadze]

3 Kultura pívání × kultura vinařská [-:]

Prostor a čas v kultuře

Témata: *Tradice, zvyk, zvykosloví, obyčej, Vánoce – symbolika, magie, význam udržení tradice pro společnost*

Tradice

= předávání vžitého společensky uznávaného celku (kulturní, duchovní hodnoty).

Dědí se z generace na generaci (vznik tradice – 3 generace [TGM – „jen“ 2 generace...])

Význam: odlišení regionální kultury od globální, vliv na identitu; potenciál pro další rozvoj kultury

Dualita času: čas podle přírodních cyklů, pranostiky

Dualita života a smrti, světla a tmy, *všední a sváteční* po zimě přichází jaro... (kruhový cyklus)

Všední a sváteční čas

- Všední – vše co je každodenní, čas práce, čas střídmosti, spojeno se vším světským
- Sváteční – výjimečnost, čas odpočinku od práce (ne-práce), hledání duchovna v sobě, čas hojnosti (oblečení, jídlo), sakrální aspekty

Čas přípravy – stupňování očekávání

J. Keller: „společnost, kde se stírají rozdíly mezi všedním a svátečním, je na počátku svého konce“

M. Vaculíková: „Práci, kterou do přípravy vkládáme, je láska, kterou předáváme, prohlubujeme těšení se...“

Pojmy

— **Zvyk:** Vědomá činnost s ideovým obsahem.

Př.: advent (*adventus*: „příchod“) – postupné rozžínání adventních svíček v neděli etc.

— **Zvykosloví:** Souhrn zvyků

— **Obyčej:** Původní obřad/zvyk, který už ztratil původní ideovou náplň (Př.: jízda králů)

Vánoce

Původ: vědomí zrození (zimní slunovrat)

Křesťanství: myšlenka narození (březen/duben, pak posun k 6. lednu)

České Vánoce:

25. prosinec – den narození (1. literární zmínka: r. 352)

Významnost: Promíchání lidového předkřesťanského s křesťanským (nejsme schopni ani rozlišit)

Doklad o tradici (Jan Holešovský, 14.stol.) se soupisem toho, co se v čase vánočním dělá ⁴

Před adventem: Sv. Cecilie (věštění), Sv. Ondřej

Začátek adventu – neděle, která je nejbližší 30. listopadu

Symbolika a magie Vánoc:

- moc svátků ovlivnit přírodu (prosperita – hospodaření, život čl.)
- **milostná magie** (košile milého pod polštář, později napsaná jména)
- **Kropení barbarek** vodou z úst
- **sv. Lucie** (odlišný kalendář ⇔ „svatá Lucie noci upije“, svátek t.č. připadal na slunovrat)
- **věštění:** Štědrý večer (skořápky ve vodě, lití olova (cínu, vosku), rozkrajování jablíčka)
- **úprava štedrovecerního stolu** – magický rit (hojnost, výjimečnost).
Všechny druhy ovoce na stole, pod ubrusem všechny druhy pěstovaných plodin
Zajištění hojnosti, rodinná soudržnost (omotání noh stolu řetězem, otec ulamoval chleba máčeného do medu, dával každému členu rodiny z krajíce chleba...)
- **symbolika adventního věnce** (zapalování svíček)
- **symbolika barev:** červená, zelená, zlatá barva
  - zelená: štěstí, život, naděje, ochrana, prosperita (symbolizované ratolístkami)
  - červená: život (krev)
  - žlutá: zlato, peníze (symbolizované ručně mláčenou slámou)
- **symbolika vody** (kromě divinací): namáčení snítky vykropení místnosti s vírou prosperity, užitku
Ráno umývání v chladné vodě (ideálně mlýnské) – zdraví, kráska, svěžest
- **symbolika světla:** odkaz na slunovrat, návrat slunce
- Vyhrazená židle pro zemřelého u štedrovecerního stolu; návštěva hřbitova

Vánoční stromek: * 1570 Brémy – v cechovním domě pro příslušníky cechu

Betlémy:

- František z Asissi, po návratu od papeže – výroba prvního „živého betlému“, kde kázal mši
- Dnes – důležitá součást hmotné kultury (řada vynikajících řezbářů)

Shrnutí: české Vánoce – hluboký význam estetický, etický, soudržnost, sváteční povznesení

4 Václav Rolec: *Vánoce v české kultuře*

11.12.2007

Náboženství, víra, magie

studium náboženství od vzniku kulturní antropologie (vnější strana náboženství byla v rituálech zřejmá, zajímavá, bizarní). Zájem i ze strany sociologie, psychologie...

Náboženství je složitý systém chování, který vychází z ideje o *svázanosti člověka s vyšší autoritou*

Autorita – Bůh, (posvátné, tajemné, nadpřirozené)

Kulturní antropologie zkoumá:

— vztah člověka k nadpřirozenu jako *smysl života*

— jak se člověk na základě tohoto vztahu *chová*, jak se to promítá do organizace společnosti

Religio (svázanost [na transcendentno]) => **religionistika**: věda zkoumající náboženské systémy

Svázanost – směr, díky kterému člověk přemýšlí o životě a o světě.

Někde je ostrá diferenciace mezi posvátným a všedním, někde nikoli

Teologie: vysvětluje lidský život na základě náboženského vztahu

C. G. Jung: **archetyp** => vznik náboženství: mytolog. symboly ve snech, u psychotických lidí, symboly bohů, démonů

Archetyp – to, co *zdedíme* (pradávnou zkušeností), podle ní se chováme. Paralela s instinktem. Archetyp člověka vede k činnosti z *psychického popudu*, instinkt je *fyzický popud* k aktivitě

Symbol – fascinace & pokora/úzkost/úcta. – pocit posvátna.

Mytologie – starší než náboženství

Mýtus

Mýtus – obraz světa archaických národů

V mýtech obsažena historie kmene/etnika, zahrnuje hrdinské příběhy předků, božské síly řídící svět

Určují morálku – obsahují *etická normativa*. Určují konkrétní vzory chování

Starší národové brali mýtus jako *zjevenou pravdu*.

Funkce: kognitivní, normativní

Předstupeň umění i vědy

Přechod od mýtu k náboženství

Zlom, odklon od mytologie: **6. stol. ante**: Siddhatta „Buddha“ Gotama, Konfucius, Lao'c, Izariáš, Jeremiáš, milétská škola (řecká přírodní filosofie), [Zarathustra], ...

Prostřednictvím proroka (významné osobnosti) se lidé vztahují k nadpřirozenu

Typy náboženství:

— **theistická** (nadpřirozeno je bůh, božské entity):

— polytheistická

— monotheistická (Persie, Arábie: judaismus, => křesťanství; islám)

— **karmická** (nadpřirozeno je Zákon, kosmos):

— taoismus

— buddhismus

— konfucianismus...

— **synkretická** (spojují dohromady existující)

Časový vývoj:

1. kmenová náboženství (mytologie), přírodní národové
2. národní náboženství (v období vzniku písma, státu)
3. světová náboženství (karmová, theistická, synkretická)

Vztah:

— navenek: formou obřadu a rituálu, užití symboliky, určité způsoby chování.

— uvnitř: zbožnost (vázanost člověka k transcendentnu, provádění životem, smysl života)

Tylor: 1. = animismus (víra zosobněného ducha);

Freud: 1. = totemismus. Totemismus ovlivňuje i exogamii/endogamii

Magie

Etymologie: (??) perského původu

Významy:

— eskamotáž, iluzionismus

— tajemno

— magie jako součást rituálů

— praktická nauka o využití skrytých přírodních sil

Misc.

Šamanismus; dotyková magie („bílá × černá magie“); magie: přímé ovlivnění × modlitba: „jen“ prosba „vědmy“, „bohyně“ – Moravské Kopanice